

Kazak Halk Edebiyatında Bir Mizah Kahramanı Olarak Aldar Köse

Aldar Köse as a Humoric Figure in Kazakh Folk Literature

Dr. Erdal ADAY* - Kanat MOLDATAYEV**

Özet

Bu makalede Kazak Halk Edebiyatında çok bilinen ve aynı zamanda mitolojik kahramanı olan Aldar Köse'den bahsedilecektir. Aldar Köse, diğer Türk dünyası fıkra kahramanları gibi halkı mutlu etmek için dünyaya gelen kahramanlardan biridir. Onun hakkındaki anlatıların konusu karmaşık ve felsefidir. Aldar Köse'nin hem masallarda hem de fıkralardaki öne çıkan en önemli özelliği, aldatıcı bir tip olmasıdır. Aldar Köse ve Alaş Han adlı metinde akli sayesinde zengin olur, Şık Bermes Şıpaybay adlı cimriye aklını kullanarak iyi bir ders verir, tüccarı hatta şeytanı bile kandırabilecek kadar zeki birisidir. Aldar Köse hakkında Kazak halk edebiyatında ciddi ve ilmi araştırmalar pek azdır. Ayrıca Türk Dünyasının ortak tipi olan Aldar'ın Anadolu sahasında yeterince tanındığını da söyleyemeyiz. Çalışmada, Aldar Köse hakkında anlatılan efsane ve hikâyelerden hareketle eserlerinin içeriği ve edebî değeri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Aldar Köse tipinin tarihteki yeri, millî bir kahraman olarak gelecek nesillere manevî besin verebilen Türk dünyasının bir tipi olması üzerinde durulmuştur. Aldar Köse için anlatılan fıkralarının benzerlerinin Nasrettin Hoca için de anlatıldığı üzerinde durulmuştur. Aldar Köse ismi halk arasında daha çok efsane, masal kahramanı olarak geçmektedir.

Anahtar kelimeler: Aldar Köse, Kazak folkloru, Özbek edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı, Efsane kahramanı, kurnaz, hilekâr

Abstract

In this article, Aldar Köse who is a famous and also a mythological hero in Kazak Folk Literature is mentioned. Aldar Köse is also one of those heroes that was born to make the public happy. The things said about him are complex and philosophical. The most important feature of him that comes forward both in his tales and jokes is that he is a deceptive type. In Aldar Köse and Alaş Han paragraph he is someone that becomes rich with his logic. There is a few research about Aldar Köse in Kazak Folk Literature. We also can't say that Aldar who is a common type in Turkish world, is not known well enough in Anatolia. In the research, evaluations are made about his work's contents and their literar value, based on the myth-stories told about him. The place of Aldar Köse in history, him being the common type in Turkish world that can give moral things to next generations are emphasised. That the stories told about Aldar Köse are also told about Nasrettin Hoca is emphasised. The name Aldar Köse is more of a tale hero name amongst the people.

Keywords: Aldar Köse, Kazakh Folk, Uzbek Literature, Turkish Folk Literature, Tale hero, Cunning, Deceptive

*Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erdal.aday@dpu.edu.tr

**Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Filoloji Fak., Türk Filolojisi Bölümü, mkant06@mail.ru

Aldar Köse, Kazak Türkleri başta olmak üzere Kırgız, Özbek, Türkmen ve Karakalpak Türkleri gibi Orta Asya Türk toplulukları arasında bilinen bir fıkra ve aynı zamanda masal tipidir. Dursun Yıldırım, fıkra tiplerini tasnif ettiği çalışmasında Aldar Köse tipini, "Ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdi tipler" başlığı altında ele almıştır. Yıldırım'a göre Aldar Köse, "Türk boyları arasında halkın ve zümrelerin ortak unsurlarının birleştirilmesinden doğan" bir tiptir [1999: 25]. Aldar, halkı güldüren komik bir tiptir. Onun hakkında Edige Tursinov: "...yaşam tarzıyla ilgili masal kahramanı olan Aldar Köse tipinin oluşum süreci çok uzun ve karmaşıktır. Onun ilk ortaya çıkış dönemi çifte Tanrılık (Gök Tanrı ve Şamanizm) efsanelerden ve eski yaşam tarzıyla ilgili hikâyelerden başlamıştır. Bu kahramanın oluşmasına buna benzer folklor ürünleri katkıda bulunmuştur" der [Tursinov 2004: 153].

Aldar Köse, hakkında anlatılan rivayetlere, efsane, hikâye, masal ve fıkra gibi tür adları verilmektedir. Türkmen folklorunda, Aldar Köse fıkralarının masallardan türemiş olduğu söylen-tisi vardır. Türk Dünyasının genelinde Aldar bazen bir masal, efsane ve fıkra kahramanı olarak karşımıza çıkar. Bu da bize şunu göstermektedir. Aldar Köse anlatmalarında tür sorunu vardır. Kazak Halk Edebiyatı'nın önemli isimlerinden Malik Gabdullin, Kazak Halk Edebiyatı adlı eserinde, Aldar Köse etrafında anlatılan hikâyeleri "efsanevi hikâyeler" (añız-engime) olarak adlandırır. Ona göre "Kazak halkının konuyu gerçek hayattan alarak sözlü şekilde meydana getirdiği edebi eserlerin bir türü, efsane hikâyelerdir. Efsane hikâyelerin ilk nüshaları halk için çalışan ve yaşamış olan insanların işini, yaşamını hikâye tarzında anlatmakla ortaya çıkmıştır. Böyle insanların halk için, halk uğruna yaptığı çeşitli işler halk edebiyatında efsane hikâyeye dönüşerek nesilden nesile ulaşmıştır" [Erimbetova 2003: 14]. Kazak halk edebiyatının önemli isimlerinden Ä. Koniratbayev "efsane", S. Kaskabasov, "hiciv masal", başlıkları altında ele almıştır.

1. Kazakistan'da Aldar Köse

Bazı bilim adamlarının fikrine göre, Aldar Köse önce Kazak coğrafyasında, Kazak halkının arasında ortaya çıkmış, sonradan diğer Türk halklarına yayılmıştır.

Aldar Köse ile ilgili masal çevrimi, Türkmen ve Kırgız halklarında da var, ancak onlar Kazak halkının masal çevriminden zayıftır. Türkmenlerde, örneğin Aldar Köse'den ziyade Nasreddin Hoca çok yaygındır. Kırgızlarda ise, Aldar Köse ile ilgili çok az bilgi vardır. Diğer Türk halklarında (Tatar, Azerbaycan, Kırım Tatarları, Nogay, Kumık) böyle bir çevrim hiç yoktur. Türk, Kırım Tatarları ile Azerbaycan'da Aldar Köse tipi sadece Köse olarak nitelendirilir. Önündeki Aldar sözü kullanılmaz. Dolayısıyla, masal kahramanı olan Aldar Köse tipi ve onunla ilgili masal çevrimleri ilk önce Kazak halkında ortaya çıkmış, sonradan diğer Türk halkları olan Türkmen, Kırgız ve Tatarlara çeşitli yollarla geçmiştir. Tatar halkının yaşam tarzıyla ilgili masalarında Aldar ismine çok nadir rastlanır. Birçok ilmî araştırmalara dayanan Kazak bilim adamı Älkey Margulan da böyle bir sonuca varmıştır [Tursinov 2004: 159].

Gerçekten de, Edige Tursinov'un dediği gibi âlim Älkey Margulan, Aldar Köse tipinin Kazak bozkırlarında daha iyi korunduğunu söylemiştir.

"... Buradan da anlaşıldığı gibi, Kıpçak ve Oğuz döneminde ortaya çıkan birçok efsane ve hikâyeler Kazak bozkırlarını mekân etmiş kabileler vasıtasıyla Kazak Destanları arasına kolayca girebilmiştir. Bu olay, bize daha önemli bir sonuca ulaşmamıza imkân tanır. O da, destan, efsane ve hikâyeler Kıpçak ve Oğuz döneminde yaygınlaşmış, Kazakistan topraklarında ortaya çıkmış, özellikle Kazak halkının Merkez Kazakistan ve Seyhun bozkırlarında göçebe hayat sürer kabileler arasında ortaya çıkmıştır (VII-IX yy.). Bu yüzden Dede Korkut, Alpamış ve Aldar Köse gibi aydın tipler Kazak bozkırlarında korunmuştur" [Margulan 1946: 80].

Älkey Marjulan'ın Aldar Köse hakkındaki hikayelerin ortaya çıkma yeri olarak Kazak top-
rağını göstermesi görüşünün net kanıtlarla söylendiğini kabul etmemiz gerekir.

Ünlü bilim adamı Balgabay Adambayev'in fikri de yukarıda söylenen görüşü destekleyecek
niteliktedir: "...Aldar Köse esasında Kazaklara ait bir kahramandır" [Kazak Folklorunun Tipologiya-
sı 1981: 108].

Aldar Köse'nin Kazak Türklerine mensup bir tip olduğunu ileri süren görüşler de vardır.
Özellikle fıkralarında yer alan tipler ve yerler, Kazakistan sahasıyla sıkı bir ilişki içindedir. Aldar
Köse'yle ilgili ilk metin neşirlerinden birisi olan Taşkent baskısı Aldar Köse Kitabı, "*Her kim
Aldar Köse sözün bileyin dise Kazak bakçelerin istesünler*" şeklinde sona ermektedir [Şahin
2012: 174]. Yine Şahin'in aynı yazısında belirttiği bir hususta bunu destekler: "*Kitaptaki Aldar
Köse anlatıları, 'Her kim Aldar Köse sözün bileyin dise Kazak bakçelerin istesünler vallahi a'lem
tamam'*" şeklinde sona ermektedir. Bu bakımdan buradaki anlatıların Kazak Türklerine mensup
birisi tarafından hazırlanmış olabileceği veya Kazak Türklerinden derlenmiş olabileceği
düşünülebilir. Ayrıca buradaki anlatılarda adı geçen yer isimleri ve bazı tiplerin adları da bu
anlatıların Kazak Türkleriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Kazak Türkleri arasında
meşhur bir fıkra ve masal tipi olan "Cirenşe" bu metinde yer almaktadır.

Aldar Köse'nin çok öncelerden beri gelmekte olan masal kahramanı olduğunu Muhtar
Avezov da söyler: "*Aldar Köse hakkında Kazakların söylediği hikâyeler herkesi ilgilendiren
eskiden beri gelen metinlerdir. Onun hakkındaki efsaneler, yalnız Kazak ülkesinde değil, kardeş
ve akraba olan Kırgız, Özbek, Karakalpak, Türkmen memleketlerinde de vardır. Onlarda da
Aldar komik, aldatan, alay edici olarak karşımıza çıkar...*" [Avezov 1959: 32-33; Gabdullin 1996:
153]

Özbek Edebiyatında "*Boy bilen Kusa*" (Zengin ile Köse) adlı masal konusu, Türkmenlerde
"*Dehkon bilen Kusa*" (Çiftçi ile Köse), İranlılarda "*Yolgonçı*" (Yalancı) adlarıyla meşhur olmuştur.
Bunların içindeki İran konusu, dönemi, yeri ve tip açısından farklılık gösterir. Kahraman, İran
masallarında bazen "*Kusa*"; bazen de "*Ayor*" (Ayar) [Persidskiye skazki, 1956: 194] adlarıyla
karşımıza çıkar. Ancak iki ismin aynı anda kullanıldığı görülmez. Her biri farklı durum ve anlamı
bildirir. Bazen divane (deli) şeklinde söz edildiğinde merhametli ulu bilge, kusursuz kahraman
sifatında verilir, bazen zalim, olumsuz tip şeklinde hareket eder. Bu yüzden kahraman "*Aldar
Kusa*" değil, "*Yolgonçı*" veya "*Kusa*" diye anlatılır.

Gördüğümüz gibi, Doğu masallarına ortak olan kahramanımız, genel olarak edebî tip sifa-
tında söylenerek, onun gerçek adı anılmaz. Jiyrenşe'nin yanındaki "şeşen" de olduğu gibi Köse,
Aldar'a halk tarafından yüklenmiş bir sıfattır.

Bazı araştırmacılar, Aldar Köse'nin tarihî bir kahraman olmadığını ileri sürerler. Onun adı
Özbek, Kırgız, Karakalpak, Moğol, Tatar ve Dağıstan masallarında korunmuştur. "*Aldar bilen
Yublar*" olarak bilinen efsaneler Sibiry Tatarları arasında 10. yüzyıldan beri anlatılmakta
olduğu yönündeki bilgiler de Aldar Köse'nin yaşadığı devirle ilgili problemlerin büyüklüğünü
gösterir. Burada bir gerçek var ki metinlerin tamamında Aldar Köse halkın temsilcisi olarak
karşımıza çıkar. Köse hükümdarların dünyasını, feodolizmi, tüccarları, fakirin hakkını vermeyen
köylüyü çok sert bir dille eleştirir. Dede Korkut Kitabında ideal insan tipinin özellikleri ayrı ayrı
verilmiştir. O, doğrunun yanında, problemlerin olmadığı bir dünya tasviri yapar. Bu yönüyle
Aldar, Dede Korkut'a çok benzer. Bu bize Aldar Köse hakkındaki komik anlatıların net olarak
folklor ürünü olduğunu ve dolayısıyla halkın ağızında yıllardır söylenerek bugünlere kadar
geldiğini gösterir. Halkın mizah yeteneğinden çıkmış efsanevi hikâyeler, Aldar Köse tipi etra-
fında buluşmuş, cimri olan zenginlere ve hilekârlara ders verme görevini Aldar Köse'ye yüklen-
mişlerdir.

2. Tıp ve karakter

Mehmet Kaplan Tıp Tahlilleri adlı eserinde "karakterleri sabit olan kişilerin tıp oluşturdularını" belirtir [Kaplan 1991: 5]. Türkçe'de karakter, bir nesnenin, bir bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran temel belirti ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen ana özellik, öz yapı, seçiyce [TDK 1998: 1206] Tıp ise; aynı cinsten bütün varlıkların veya nesnelerin temel özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan; kendine özgü kişiliği olmayan, daha çok bilinen kalıplardaki insanları gösteren oyun kişisi [TDK 1998: 2225] olarak tanımlanmaktadır. Yıldırım fıkrası tipini; Türk edebiyatında gerek sözlü gerekse yazılı olsun fıkralar halkın ortaya çıkardığı fıkrası tipine bağlı kalınarak anlatılmaktadır. Fıkranın temel hususiyeti de budur. Fıkrası tipi olarak kast edilen fıkranın kahramanıdır, bu kahraman bir tane değildir. Ayrıca, fıkralarda tek tıp yoktur. Fıkralardaki "ana tipe" fıkrası tipi denir. Fıkralarda bu şekilde tipleşme eğilimi gösteren kişilerle günlük hayatın içinde karşılaşılan ikinci dereceden tiplere "alt tipler" diyerek her fıkranın içinde bir fıkrası tipinin bulunduğunu kabul edebiliriz [Yıldırım 1999: 18]. Buna göre bireylerin müştereklikleri tipleri ortaya çıkarmaktadır. Bu ortaklıkta toplumun değer yargıları birinci derecede etkilidir. Türk Dünyasının birçok yerinde görülen Aldar Köse'nin gerçekten yaşayıp yaşamadığından çok onun Türk dünyasının ortak bir yüklemeyi karşılaması önemlidir.

a. Aldar Köse Tipi

Türk Edebiyatında ister sözlü isterse yazılı gelenekte olsun bütün fıkralar halkın yarattığı fıkrası tipine bağlı olarak anlatılır. Bu tipler yaşamış kişilerden olabileceği gibi kültürlerin ortak hususiyetlerinin bir araya gelmesinden meydana gelen toplumun değerlerini temsil etme gücünü verdiği şahıs etrafında bir araya gelebilirler. Aldar Köse, tıpkı Nasreddin Hoca gibi "ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanmış" bir fıkrası tipidir [Yıldırım 1999: 25]. Nasıl ki, Nasreddin Hoca zaman içinde ferdi kimliğinden kurtulup halk zekâsını ve zihniyetini temsil eden bir fıkrası tipi hâline gelmişse Aldar da tarihî kişiliğinden sıyrılıp bir halk temsilcisi olarak fıkrası tipi hâline gelmiştir. Nasreddin Hoca'ya isnat edilen fıkranın aynısının Aldar hakkında anlatılması onun kısa bir zaman süresince "ortak şahsiyeti temsil" yeteneği kazandığını göstermektedir [Yıldırım 1999: 25; Duymaz 1997]. Ayrıca fıkralarının tamamına bakılırsa Bektaşî tipinin özelliklerini de taşıdığını söyleyebiliriz. Türk dünyasının ortak niteliklerinin birleşmesinden ortaya çıkmış ve benimsenmiş bir tiptir. *Tiplerin temsil ettiği şahsiyeti onlara halk kazandırmıştır. Halk onları görmek istediği kalıplar içinde kabul etmiş bu sebeple de halkın gözü, kulağı, hissiyatı, aklı, yargı gücü, zekâsı ve sesi olma görevine hak kazanmıştır* [Yıldırım 1999: 18]. Büyük milletlerin kendilerine özgü tipler yaratabileceği düşünülürse destandan fıkraya kadar her alanda kendi tiplerimizi oluşturduğumuzu söyleyebiliriz.

Gülün Öğüt Eker, Aldar Köse tipiyle ilgili şöyle bir değerlendirme yapar: "*Düşmanlarıyla giriştiği mücadelede, onları yenmek için saf/aptal kişiliğinde görünmek ise, Aldar Köse'nin en belirgin özelliğidir. Başlangıçta bürünülen saf insan görüntüsüyle rakibinin dikkatini dağıtarak kurnazlıkla onu yenmek, olay sonunda akıllı/zeki kimliğiyle ortaya çıkmak fıkrası tipinin temel özelliğidir*" [Eker 2003: 107].

V. Gardlevskiy, I. Braginskiy, K. Devletov gibi âlimlere göre Nasreddin Hoca adıyla alakalı fıkraların esası, Orta Çağın sonunda kalıplaşmıştır. Nasreddin Hoca tarihte yaşamış bir kişinin adı değildir; bilakis, Orta Çağda Müslüman halklar arasında yayılarak ve konusu genişleyerek Nasreddin Hoca siması gibi karışık bir halk almıştır. O şimdi hem folklorik hem tarihî bir kişiliğe dönüşmüştür [Eker 2003: 107].

Bunlar içinde Aldar Köse ve Jiyrenşe Şeşen'in özellikleri Nasreddin Hoca'ya çok benzemektedir. Bu yüzden aynı fıkranın kahramanı bazen Nasreddin Hoca, bazen Aldar Köse ve

bazen de Jiyrenşe Şeşen'dir. Aynı fıkranın bu şekilde farklı kahramanlara mal edilerek anlatılması, Kazaklar arasında yadırganmamakta, hatta aksine normal karşılanmaktadır Çünkü, Aldar Köse ve Jiyrenşe Şeşen karakterlerini incelediğimizde Nasreddin Hoca ile benzer özellikler taşıdığını görmekteyiz.

Makalemizde verdiğimiz "Bu Kadar Tavuğa Bir Horoz, Eşek Çalındı, Sözünden Hiç Dönmedi, Gençliğin Gücü, Yabancı" adlı Aldar Köse fıkralarının benzerlerinin Nasrettin Hoca fıkraları olarak anlatıldığını tespit ettik. Metinleri karşılaştırma yapmak yerine fıkraların hangi kaynaktan geçtiğini belirttik.

Bu Kadar Tavuğa Bir Horoz

"Altı genç Aldar Köse ile eğlenmek için nehir kıyısına götürürler. İçlerinden biri:

-Aldar Amca, şimdi hep birlikte suya girelim ve birer yumurta yumurtlayıp çıkalım, dedi. Onların hepsi Aldar Köse'ye fark ettirmeden yanlarında birer yumurta getirmişlerdi. Aldar Köse:

-Tamam, diyerek suya girmeye razı olur.

Gençlerin hepsi suya dalıp çıkarak:

-İşte biz birer yumurta yumurtladık. Sizin yumurtanız nerede? diye Aldar Köse'ye yumurtalarını gösterirler.

Bunu gören Aldar Köse:

-Üüüüü, diye horoz gibi ötmeye başlar.

-Aldar Amca, ne yapıyorsunuz? diye altı genç sorarlar. O zaman Aldar Köse:

-Bu kadar tavuğa, bir horoz lazım değil mi? diye cevap verir" [Kara 2012: 30].

Buna benzer bir fıkranın da Nasreddin Hoca'da "Bu kadar tavuğa bir horoz lazım" adında anlatıldığını görebiliriz [Erginer 1990: 96].

Eşek Çalındı

Aldar Köse'nin eşeği çalınmış, komşuları ve arkadaşları onun çadırına gelmiş olay hakkında konuşmaya başlamışlar.

-Eşeği daha sıkı bağlamalıydın demiş biri.

-Öyle bir uyuyacaksın ki her gürültüyü fark edip hemen uyanacaksın, bizim arkadaşımız ise ölü gibi uyuyor, diye ikincisi nasihat etmiş.

-Eşeği çadırdan tutsaydın diye söylemiş üçüncüsü.

-Hepsi senin suçun! Hayret! Nasıl da bu eşeği bir ay önce çalmamışlar! Diye dördüncüsü mırıldanmış.

Aldar Köse susuyormuş ama her taraftan tavsiyeler devam ediyormuş.

-İyi bir köpeğe ihtiyacın vardı.

-İyi bir sahibin eşeği, gece yanına yabancı biri yaklaşınca bağırır.

-Eşeği kendi ayağına bağlamak gerekir, o zaman onun her hareketini hissederdin.

Aldar Köse sonunda dayanamamış:

-Neden hep bana kızılıyorsunuz? Hırsız hakkında bir şey demeyecek misiniz? Yoksa tüm bu olanların tek suçlusunu ben miyim? [Meymermonova 2001: 96].

Benzer bir fıkrayı Akşehir Belediyesi¹ tarafından yayınlanan Fıkralarla Nasrettin Hoca adlı çalışmada görebiliyoruz.

Sözünden Hiç Dönmedi

Bir gün Aldar Köse'ye kaç yaşındasın diye sormuşlar.

Elli cevabını vermiş Aldar Köse. Beş sene geçtikten sonra aynı soru sorulduğunda o yine aynı cevabı vermiş.

-Aldar beş sene önce de sen elli yaşında değil miydin? Diye şaşkınlıkla sormuşlar ona:

Aldar Köse:

-Her şerefli erkek kendi sözünü tutmayı bilmelidir! Eğer bir kere elli dediysen, gevezeliği bırak da öbür keresinde "elli beş" ya da "altmış" deme. Benim kendi sözümden hiç dönmediğimi biliyorsunuz. [Meymermonova 2001: 96].

Bu firkanın benzerini sanal ortamda Nasrettin Hoca için anlatılmaktadır.²

Gençliğin Gücü

Bir gün Aldar Kösenin çadırında arkadaşları toplanıp gençli ve ihtiyarlık hakkında sohbe başlamışlar. Herkes artık güçlerinin kalmadığını, gözlerinin daha kötü gördüğünü ve kulaklarının daha kötü işittiğini anlatıyormuş. Yalnız Aldar Köse sessizce gülmüştü.

-Neden güllüyorsun diye sormuş ona arkadaşları?

-Elli beş yaşında olmama rağmen hala gençliğimin gücünü koruduğum seviniyorum.

-Bunu nasıl ispatlayabilirsin?

-Çok kolay. Hepiniz yolun dönüşünde olan büyük taşı biliyorsunuz, değil mi?

-Evet

-İşte gençken onu kaldıramıyordum.

-Ya şimdi?

-Şimdi de kaldıramıyorum demek ki gücüm aynı [Meymermonova 2001: 97].

Benzer fıkrayı Nasrettin Hoca'da da görebiliriz [Kabacalı 1991: 223].

Yabancı

İki sarhoş adam gece vakti yolda yürüyorlarmış. Gökyüzünde bir parlak yıldızı görüp tartışmaya başlamışlar.

-Bu güneştir demiş biri.

-Hayır aydır diye itiraz etmiş ikincisi.

-Vallahi bu güneştir, doğru söylüyorum! İddia etmiş birinci.

-Böyle yalnız ay parlayabilir, ısrar etmiş ikinci.

Her geçen dakika daha fazla bağırmağa başlamışlar. Aldar Köse'nin çadırına kadar varınca ise birbirine vurmaya başlamışlar bile. Onların sesine uyanan Aldar Köse çadırından çıkmış. Adamlar sevinip onun yanına koşarak gelmişler.

-Beyefendi orada bir ışık yanıyor, söyle bu aydır değil mi?

¹ http://www.aksehir.bel.tr/portal/e-kitap/fikra_kitabi.pdf.28.03.2016

² <http://www.huzursayfasi.com/guzel-sozler-sayfasi/10596-nasrettin-hoca-fikralari-s3.html.28.03.2016>

-Hayır bu güneştir değil mi?

-Özür dilerim beyefendiler, ama ben bir şey diyemem. Ben buranın yabancısıyım cevabını verip çadırına girmiş. [Meyermonova 2001: 100].

Necip Fazıl Kısakürek'in Nasreddin Hoca İzahlı Fıkralar adlı çalışmasında ise olayın kahramanları sarhoş yerine iki sipahidir. [Kısakürek 2013: 24].

3. Aldar Köse'nin Tarihi ve Efsanevi Şahsiyeti:

Kazak halkbilimci Konıratbayev, Aldar Köse'nin tarihî şahsiyeti hakkında şunları söyler: "Aldar, gerçekten yaşamış kimse değildir. Onun ismi Moğol, Tatar, Dağıstan masallarında bol bol geçer. 'Aldar bilyan Yublar', 'İren Çeçen' adlı efsaneler çok eski zamanlardan beri vardır. Aldar Köse ismi çoğu zaman masallarda geçer. Yukarıda adı geçen iki metnin tarihi etnik özelliklerinden daha çok efsane-fıkra, güldürü tarafı daha üstün gelii" şeklinde bir tespitte bulunmuştur [Erimbetova 2003: 19].

Aldar Köse'nin tarihî şahsiyetinden çok efsanevi şahsiyeti bilinmektedir. Aldar Köse'yle ilgili anlatıların tespiti büyük oranda Orta Asya Türklerinin Sovyet hâkimiyetindeki dönemine rast gelir. Aldar Köse'nin padişahları, hanları ve tüccarları kandıran bir tip olması, Sovyet dönemi bilim politikasıyla uyuşması nedeniyle Aldar Köse fıkraları ve masalları derlenerek yayımlanmıştır [Şahin 2012: 172]. Çünkü Ekim Devrimi'ne kadar sınıflara bölünen, boylara ayrılmış Kazak Halkı'nın duyarsızlaştırılması politikasına uygun yergi ve aldatılma konusunu Aldar Köse fıkralarında görmek mümkündür.

Bazı araştırmacılar Aldar Köse hakkındaki bilgileri efsanevi hikâyelerden hareketle cevaplamaya çalışmışlardır. Örneğin, Kazak Halk Edebiyatı'nda Aldar'ın doğumu ile ilgili bu metinlere rastlarız. "Kazak Masalları" antolojisinin üçüncü cildinde "Aldar'ın Doğumu" adlı anlatıda Aldar'ın babasının Aldan isimli saf bir kişi olduğu söylenir.

Masal, "Aldar'ın babası olan Aldan, saf bir kişiliğe sahip olmuştur. Hayatı boyunca çobanlık yapmıştır. Güttüğü koyunları bir zengine aitmiş" diye başlar. Zengin, Aldan'ı bu işe alırken: "Aşı (yemeği) yatarak yersin... Yüz koyundan biri senin olur" diye kandırır. Aldan yıllarca koyunları güder. Ancak emeğinin karşılığı olan ücreti alamaz. Her yere şikâyet eder. Ancak gittiği hükümdar da, "Şeriat da öyledir" diyen kadı da, başı ağırarak gittiği baksı da, pazardaki tüccar da, "Gözünü kapatırsan keramet göreceksin" diyen hırsız da onu kandırır. Böylece hiç kimse-den adalet, eşitlik göremeyen Aldan'ın bir günü Aldar isimli çocuğu dünyaya gelir. Oğlu Aldar'ı kucağında sallarken babası:

Aldavşı arsız köbeyip,
Ardan toydım, qaragım.
Ädilettik taba almay,
Zarınan toydım, qaragım.
Arsız zaman-azaptap,
Jannan toydım, qaragım.
Araşaşı bolsın dep,

Aldar qoydım, qaragım...³ diye gaddarlıktan gördüğü zülmü, kızgınlığı, anne sütüyle, söylediği ninniyle birlikte çocuğuna aşlamaya çalışır. Aldar akıllanıp, konuşmaya başladığında babasına:

³ Metnin Türkiye Türkçesine aktarımı şu şekildedir:

- *Büyüdüğümde ülkeleri gezeceğim. Aldatanlarla mücadele edeceğim!* diye söz verir ve bu sözünü fazlasıyla yerine getirir.

"*Eskiden Janibek Kağan döneminde Qojir adlı bir ihtiyar yaşamış. Adamın üç oğlu olmuş*" diye başlayan "*Aldar adlanması*" adlı ikinci bir efsanede bilim adamları onun nasıl Aldar adlandığının kanıtını efsanede gösterilen bilgilere dayandırmıştır.

- *Hani, hanginiz beni nasıl geçindireceksiniz?* diye sorar ihtiyar çocuklarına.

Ey, ata, men aldasam,

Jın bolsa arbasam.

Jurt isteytin kāsip kop,

*Aldaudı ber kalasam,*⁴ der o zaman en küçüğü.

- *Oğlum, senin isteğin kandırmak ise... bu bir farklı meslekmiş. O zaman Allah kabul etsin. Bundan sonra Aldar ol! - diyerek dua eder [Kazak Masalları 1964: 434-435].*

Aldar Köse'nin doğum ve ölüm tarihi hakkında ne sözlü, ne de yazılı bir kaynak vardır. Sa-dece yaşadığı ortamı, devri hakkında tahmini bilgilere rastlamak mümkündür. Örneğin, Özbek Halk Edebiyatında "*Aldar Kusa Hikoyası*" (Aldar Kusa Hikoyası, 1911-1912: 4-5) adlı kitap, 1911-1912 tarihlerinde monografi tarzında Buhara matbasında yayınlanmıştır. Bu kitapta Aldar Köse'nin hangi boydan geldiğine dair bilgi vardır:

"*1691 yılında Semerkand ülkesinde Janibek devrinde... Ramadan ayında Şumray adlı kişinin yuvasında Kuray isimli çocuk dünyaya gelir. Kuray büyüüp delikanlı olur. Evlenir. Zali isimli çocuk dünyaya getirir. Çocuğun kurnazlığına tüm halk hayran olur.*

O dönemlerde Jireşe şeşen isimli bir bilge yaşardı. O, her sözü için Kağandan bin tenge para alırdı. Onun sözleri bir kitap olurdu.

Bir günü Jireşe paralarını heybesine koyarak atına binip gidiyordu. Yolda tesadüfen Kuray'ın oğluna rastlar. İki konuşur ve sonunda Jireşe, bilge olmasına rağmen, oğlanın sözüne cevap bulamaz, patlar, ölü. Böylece Jireşe'nin ünvanı ve tüm parası oğlana kalır.

Sonradan onun adı şöhrete kavuşur, tüm dünyaya yayılır. Büyüyüp, otuz yaşına gelse de, yüzünde kılı yok, başına sinek konsa ayağı kayarak, duramayacak kadar dümdüzdü. Böylece o, halk arasında Aldar Köse olarak adlanmaya başlandı" denen olay Kazak halkının tarihinde yaşayan Janibek Kağan dönemine denk gelir.

Bu kitabın bir başka bölümünde;

"*Padişah onun hangi şehirden, hangi ülkeden geldiğini sormuş.*

Zenginler:

"*Kendisi Özbek, Kazak ülkesinden gelmiş" diye cevap verirler. Ondan sonra Kazak ülkesine bir adam göndererek Urgenç Çölü'nde Ramadan boyundan Aldar Köse'nin köyünü bulmuşlar* diye söylenen fikirden bizler Aldar Köse'nin Kazakların arasından, Ramadan boyundan, Küçük Jüz'ün mekan ettiği Urgenç Çölü'nden olduğu söylenir [Aldar Kusa Hikoyası 1911-1912: 10]. Verilen örnekleri değerlendirerek Aldar Köse tipinin Özbek ve Kazak halklarının folkloruna ortak bir kahraman olduğunu görebiliyoruz.

Aldar Köse'nin Taşkent'te basılmış taşbaskısı kitabında Aldar Köse'nin Miladi 1290'lı yıllarda Semerkant'ta ve Canibek zamanında dünyaya geldiği belirtilmektedir. Tarihî kaynaklar,

Aldatan arsız çoğalıp/ Ardan doydum, evladım/ Adaleti bulamayıp/ Kanunlardan bıktım, evladım./ Arsız zaman işkence edince,/ Candan bezdim, evladım/ Kurtarsın beni diyerek,/ Aldar koydum, evladım...

⁴ Hey, baba, ben aldasam / Cin olursa büyülesem/ Halkın yapacağı meslek çok/ Kandırmayı ver istesem,

Özbek Han'dan sonra Altınordu Devleti'nin başına geçen Canibek Han (1342-1357) adlı bir hükümdardan bahsetmektedir [Kurat 2002: 132]. Ancak Canibek, verilen tarihten çok daha sonraları hükümdarlık yapmıştır. Kitabın verdiği tarihle, tarihî kaynaklardaki bilgiler çelişmektedir. Ayrıca tarihler arasında uyum olsa bile Aldar Köse'nin bu dönemde yaşadığını gösteren başka bir kaynak da bulunmamaktadır. Aldar Köse'nin Canibek Han döneminde yaşamış bir tip olarak gösterilmesinde, bazı anlatılarda Aldar Köse ile birlikte Canibek'in de yer alması etkili olmuştur. Kazak Ertegiler adlı çalışmada da da Aldar Köse ile Canibek anlatıda birlikte yer alırlar [Şahin 2012: 181; Temirakin 2006: 94].

Bununla birlikte bilim adamları Aldar Köse ismine, tarihte yaşayan Janibek Kağan, Mayqı, Töle Biy isimleriyle ilgili belgelerde rastlandığını söyler. Kazak Halk Edebiyatındaki tarihî hikâyeleri inceleyen bilim adamı Balgabay Adambayev: "*Tarihî kişiler, Kazakların efsanevi hikâyelerinin ikinci yarısı, XIV-XVI yy. hayat süren Asan Kayğı, Aldar Köse ve Jireşe şeşen etrafında toplanmıştır*" diyerek, Aldar Köse'nin XIV-XVI yy. yaşadığını söyler [Kazak Folklorunun Tipologiyası 1981: 102]. Bilim adamı: "... *Çağatay neslinden olan Alaşa Kağan'ı Joşı neslinden olan Şaybaq Kağan savaşta, Ortatöbede (Ortatepe'de) öldürür ve Kazak Kağanlığını kendisine birleştirir. Daha sonra bunun yerine Janibek, Kerey yönetimindeki Kazak Kağanlığı kurulur. Demek, Alaşa Kağan ile Janibek arasında bir bağlılık vardır. Doğumu ve ölümü ile ilgili net bir bilgi olmasa da Aldar Köse, Alaşa ve Janibek Kağanları döneminde yaşayan tarihî kişi dememize temel vardır*" diyerek sözüne devam eder [Kazak Folklorunun Tipologiyası 1981: 113].

Ancak Dulat boyu yöneticilerinin ailesinde dünyaya gelen M. H. Dulati'nin "*Tarih-i Raşidi*" adlı tarihî hatıralık eserinin 72. ve 73. bölümlerinde verilen bilgilere dayanacak olursak, yukarıda söz eden bilim adamının fikrinin hatalı olduğunu görebiliriz [Dulatı 2003: 412-414].

Masal türünü araştıran Özbek bilim adamı Komil İmomov'un: "*Köse adıyla meşhur olan bu masal kahramanının tarihî kişi veya hayalden doğan edebî tip olduğunu belirleyerek onun ortaya çıkış yerini bulmak çok zordur*" fikri ile Aldar Köse'nin hayatta olan kişi mi, yoksa halkın hayalinden doğan kahraman mı sorusunun belki de cevabı olur [İmomov 1974: 78]. Avezov'da Aldar Köse'nin mizahi bir tip olduğunu mizahın ölümsüz olması nedeniyle Aldar'ın isminin de ölümsüz olduğunu belirtir [Erımbetova 2003: 17].

Bununla ilgili Özbek folklorunda çeşitli fikirler bulunmaktadır. H. Razzoqov: "*...kahraman sıradan göçebe kabileler arasında ortaya çıkmıştır*" dese [Razzoqov 1972: 34], K. A. İnostrantsev bu meseleyi Sosoniler dönemine bağlar. Dediğine göre, Sosoniler döneminde halk "Kusa Meyramı" (Köse Bayramı) adıyla şenlik yapardı. Bunu ayrıca "Kusa Saylı" (Köse'nin Seyahati) olarak da adlandırmışlardır. Kişin yapılan bu şenlikten önce halk Köse'yi ağırlamıştır. Ona güzel kumaşlardan dikilen giyimler giydirmişler. Sonra ineğe bindirerek sokak sokak dolaştırmışlar. Üstüne buz gibi su dökerek ufak yağ parçalarını sürmüşler. Köse'nin "*Üşüdüm, üşüdüm*" demesi üzerine şenlik sona ermiştir. Gördüğünüz gibi, çifte Tanrılık inançla alakalı olan bu şenlikte, feodallere karşı yürütülen mücadelede galip olan halkın ideali resmedilmiştir. Bu, folklor kahramanı olan Köse'nin yukarıda bahsettiğimiz şenlikle beraber ortaya çıktığı anlamını vermez. K. A. İnostrantsev "*Köse tipi bazı örf-adetlerle birlikte ortaya çıkmıştır' tezinden hareketle geleceğin sekteye uğradığını fakat tipin korunduğunu*" belirtmiştir [İnostrantsev 1907: 27]. Ancak bu tipin ortaya çıkışını bu tür şenlikler sonucuna bağlamamız doğru olmaz. Aksine, halk arasındaki bu tür şenliklerden sonra büyük üne kavuşup, yıldızı parlayan kişiler hakkında -hem Köse'yle de ilgili- masallar, efsaneler oluşmuş ve kahramanların gerçek görünümü geleneksel şenliklerle karışmıştır. Bu ise iyiliği övmek, kötülüğü karalamaktır. Yukarıda örnek verdiğimiz şenliğin "Kusa saylı" denmesinin sebebi de budur.

Türkmenistanlı folklorcu M. A. Sakali ile Uygur edebiyat bilimcisi M. Hamrayev, Aldar Köse tipini olumlu kahraman olarak ele alarak: "*O her zaman halkın sözünü söylemiş, zalimlik ile eziyeti eleştirmiştir*" diye değerlendirmiştir [Hamraev 1969: 56].

Ekim Devrimi'nden önce ve sonra yazılan halk masallarına dikkat edersek, onların bazılarında Köse olumsuz tip olarak karşımıza çıkar. Bunu biz İran ve Özbek [Alişer Navayi Özbekistan Millî Kütüphanesi, Fen Arşivi, Inv. №58, 63, 65], hatta Kazak halk masallarında [Potavin 1916] görebiliriz.

"Aldar Köse" adlı masalların ilk olanları bugüne kadar yayınlanmamıştır. Ancak Ş. Sadulla kendi kitabında [Sadulla 1955: 103] Aldar Köse masallarının bazılarını tekrar inceleyerek yayınlamıştır. Fakat bu masalların hiçbir ilmi değeri yoktur. Bundan başka İ. Muslim'in 1938 yılında Kazakça'dan tercüme ettiği bir kitabı vardır.

Kırgız halk edebiyatında da Aldar Köse adıyla başlayan efsanevi hikâyeler vardır. Bir kısmı Rusça da olsa Moskova'da yayınlanan "*Kirgizskiye Skazki*" (Kırgız Masalları) [Kırgızskiye Skazki 1968] adlı kitapta Kazakların yaşam tarzıyla hayat süren kişilerin adlarıyla ilgili efsanevi hikâyeler de vardır.

Kırgız halk şiiirinde karşılaştığımız Aldar Köse tipi araştırılmamış ayrı bir konudur. Aldar Köse'nin ortaya çıkması ile ilgili "*Prodelki Aldarköse*" (Aldar Köse'nin Yaptıkları) [Kırgızskiye Skazki 1968: 57] adlı efsanede Aldar'ın çocukluk isminin Çağatay olduğu, sakal bıyıkları olmadığı için halk ona Aldar Köse dediği anlatılır:

"İnsanlar, çok geçmeden Çağatay'ın usta bir yalancı olduğunu gördüler. Ancak o, cimri zenginleri ve zalim padişahları kandırmıştır. Diğer fıkra tipleri gibi üst sınıf temsilcileriyle mücadele etmiştir. Fakir halktan hiçbir şey almamış, aksine zenginlerden aldığını halka dağıtmış, zenginlerle alay etmiştir. Onun yaptığı alayların sonu olmamıştır. Yaptıklarına herkes gülmüştür.

Çağatay delikanlı olduğunda halk ona Aldar Köse adını verir. Çünkü onun ne sakalı, ne de bıyığı vardı.

Kırgız Halk Edebiyatında söylenmekte olan Aldar Köse efsaneleri, Kazak Halk Edebiyatının etkisi ile onlara geçtiği söylenebilir. Çünkü yüzyıllar boyu komşu olan, aynı dile mensup olan toplulukları halk edebiyatı örneklerinin birbirleriyle değişerek, birbirini etkilemesi doğaldır.

Kazak coğrafyasından çıktığı kabul edilen Aldar Köse tipi, Özbek ve Türkmen Halk Edebiyatı vasıtasıyla masaldaki İpek Yolu ile dili başka, İran memleketindeki Farsça dil ailesine giren halkların edebiyatında "*Aldar*", "*Köse*", bazen "*Ayar*", "*Şum Bala*" (Şımarık Çocuk) adlarıyla geçtiğini görürüz. Örneğin, "*Persidskiye skazki*" (İran Masalları) [Persidskiye Skazki 1956: 196] de Aldar ile Köse adları birlikte kullanılmaz. Ayrı bir kahraman olarak ele alınır. Aldar da, Köse de, Ayar, Kurnaz çocuk da farklı içerik ve biçimi teşkil eder. Bazen hayata küsmüş derviş, bazen de bilge, kıymetli insan tipinde görünse, "*Kırk Köse*" (Kırk Köse) efsanesinde sihirbaz, zalim bir kişi, olumsuz kahraman tipinde verilir.

Kazak Türkleri arasında Aldar Köse'yle ilgili olarak "Aldar Köse ve Kürek Kemigi", "Aldar Köse ve Arkadaşı", "Aldar Köse ve Alaşa Han", "Cirenşe Hatip ve Aldar", "Aldar Köse ile İki Şeytan", "Aldar'ın Doğması", "Aldar'ın Evlenmesi" "Aldar Köse ile Zengin Çiftçi", "Aldar Köse'nin Eşeği" gibi fıkralar anlatılmaktadır [Erimbetova 2003: 25-60; Kencebayulı 2004: 85-127].

Aldar'ın evlenmesi hakkında karşımıza iki efsanevi hikâye çıkmaktadır, birincisinde Alaşa Han'ın kızıyla evlenir ikincisinde şu şekildedir: "*Şeytanlar gidince Aldar çuvalı sırtlayıp nişanlısını almak için zengin köyüne gelir. At başı kadar altını verir. Zengin adam hayretle şaşırıp:*

Jogarığı eldi şaqırıp

Jorga biye soyadı

Tömengi eldi şaqırıp

Toptap biye soyadı

At şaptırıp toy qılıp

At jeterlik jurt jıyıp

Qarıq qıldı bay eken

Araq, şarap bal kuyup

Ötirik bolsa janı şıksın⁵ diyerek" kırk gün oyunu, otuz gün düğünü olup zenginın küçük kızını aldığı rivayet edilir [Temirakin 2006: 114; Erimbetova 2004: 56-57; Kencebayulı 2004: 94].

4. Sonuç

Kazak folklorunda bu kahramana da Nasreddin Hoca gibi ortak şahsiyeti temsil etme yeteneği kazanan bir tip olarak verilmeye çalışıldığı görülür. O, sadece Kazak Türkleri arasında değil Orta Asya Türk folklorunda görülmektedir. Aldar Köse hakkında fıkralar, hikâyeler ve masallar söylenmektedir. Çalışmamızda Aldar Köse hakkında anlatılan fıkralara Kazak Türkleri Ertegi ve "Anız" kavramlarını kullandıkları için bu metinlere efsanevi hikâye demeyi uygun gördük. Bazı bilim adamları bugüne kadar bize ulaşan efsanevi hikâyelere dayanarak Aldar Köse'nin yaşadığı dönemi belirlemeye çalışmışlardır. Hatta hangi boydan çıktığını da göstermişlerdir. Efsanevi hikâyelerden hareketle kesin bir değerlendirme yapmak doğru olmaz. Sonuç olarak, Aldar Köse'nin tarihî bir şahsiyet olmaktan çok efsanevi bir şahsiyet olduğunu söyleyebiliriz. İleride yapılacak çalışmalar belki de onun tarihi bir şahsiyet olduğunu tezini ispatlayacaktır.

KAYNAKÇA

- 📖 *ALDAR KUSA HİKÖYASİ* [1911-1912]. Buhora Basmosi, Toshkent. Alişer Navayi Özbekistan Millî Kütüphanesi, Fen Arşivi, inv. No: 58, 63, 65 (Arşiv belgeleri).
- 📖 AVEZOV M. O. [1959]. *Ar Jıldar Oyları*, Kazaktın Memlekettik Korkem Adebiet Baspası, Almatı.
- 📖 DULATI M. H. [2003]. *Tarih-i Rashidi*, Turan Baspası, Almatı.
- 📖 EKER Gülin Öğüt [2003]. "Fıkralar", Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, III. Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 63-130.
- 📖 ERGİNER Kaya [1969] *Nasreddin Hoca Tarihi Kişiliği ve Hikâyelerinin Anlamı*, İstanbul.
- 📖 ERİMBETOVA, D.İ [2003]. *Aldar Köse Fıkraları*, Yesevi Yayıncılık, İstanbul.
- 📖 HAMRAEV M. [1969]. *Uygurskiye yumoreski*, Alma-Ata.
- 📖 İMOMOV K. [1974]. "Uzbek Satirik Ertakları". Monografiya, Uzbekiston SSR "Fan" Nashriyeti, Toshkent

⁵ Metnin aktarımı şu şekildedir: Yukarıdaki halkı davet ederken/ Yürüyüşlü kısağı keser/ Aşağıdaki halkı davet ederken/ Toplayıp kısağı keser/ At koşturup, düğün yapıp/ At yeterli yurt toplayıp/ Zenginciğim sevindirdi/ Raki, şarap bal koyup/ Yalan ise canı çıksın.

- 📖 İNOSTRANTSEV K. A. [1907]. *Materyalı iz Arabskih İstochnikov Dlya Kulturnoy İstorii Sasanidskoy Persii*. – St. Petersburg.
- 📖 KABACALI Alpay [1991]. *Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca Hayatı Kişiliği Fıkraları*, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- 📖 KAPLAN Mehmet [1991]. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar III Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yay.
- 📖 KARA Abdülvahap [2012]. "Kazak Türklerinde Nasreddin Hoca ve Fıkraları", *Eski Yeni Aylık Şehir Kültürü Dergisi*, Yıl 4, S.43, s.30, Eskişehir Valiliği.
- 📖 *Kayta ishlab nashrga tayarlovchi Sadulla Sh.* "Uzbek halk ertakları". – Toshkent: 195.
- 📖 *Kazak Folklorının Tipologiyası* [1981]. Kazak SSR– Gılım Baspası, Almatı.
- 📖 *Kazak Masalları* [1964]. C. III, Jazushi Baspası, Almatı.
- 📖 KENCEBAYULI B. [2004]. *Tımpı*, Turan Baspahanası, Türkistan.
- 📖 KISAKÜREK Necip Fazıl [2013]. *Nasrettin Hoca İzahlı Fıkralar Gülebilsek*, İstanbul: Büyük Doğu Yay.
- 📖 Kirgizskiye Skazki [1968]. *Hudojestvennaya literatura*, Moskova.
- 📖 KURAT A. N. [2002]. *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Murat Kitabevi Yay.
- 📖 MAMET S. [2000]. *Kazak Ertegileri* (Hayvanattar Tuvralı Jane Anız Erteğiler), Almatı.
- 📖 MARGULAN Ä. [1946]. "O Harakere i İstoricheskoy Obuslovlennosti Kazahskogo Eposa", *İzvestiya Kazahskogo Filiala AN SSSR, Seriya İstoriya*.
- 📖 MEYERMANOVA J. [2001]. *Kazak Fıkraları ve Fıkra Tipleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- 📖 Persidskiye Skazki [1956]. *Goslitizdat*, Moskova.
- 📖 POTAVİN V. M. Jivaya starina. – 1916, vıpusk II-III, zapis (el yazması).
- 📖 RAZZOQOV H. [1972]. "Latifalar va Ularning Kahramoni Nasriddin Afandi", *Fan va Turmuş Dergisi*, sayı 2, – Toshkent.
- 📖 SAKALI M. A. [1956]. *Turkmenkiy Skazochniy Epos*, Ashhabad.
- 📖 ŞAHİN Halil İbrahim [2012]. "Aldar Köse Tipi ve Taşkent'te Yayınlanmış Taşbaskası Aldar Köse Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiyat Mecmuası*, C. 22. s.171-192.
- 📖 TEMİRAKIN Y. (Red.) [2006]. *Kazak Ertegileri*, Mektep Kütüphanesi, Almatı.
- 📖 TURSİNOV E. D. [2004]. "Genezis Kazahskoy Bitovoy Skazki" Dayk Press, Almatı.
- 📖 Türk Dil Kurumu [1998]. *Türkçe Sözlük*.
- 📖 YILDIRIM Dursun [1999]. *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Ankara: Akçağ Yay.